

Egy fogalom megszületésének analízise

Thomas N. Bisson: *The Crisis of the Twelfth Century. Power, Lordship, and the Origins of European Government*. Princeton University Press, 2009. 677 oldal

Thomas N. Bisson középkortörténész, a Harvard Egyetem emeritus professzora több mint húsz éve foglalkozik a hatalom gyakorlásának kultúrájával a középkori Európában, valamint a Hispán félsziget és keresztény államainak, valamint a Pireneusok régiójának korabeli történelmével. 2009-ben megjelent legújabb könyve, a *The Crisis of the Twelfth Century: Power, Lordship, and the Origins of European Government* (A tizenkettedik század válsága: az európai kormányzás kezdetei Európában) eddigi kutatásainak összegzését nyújtja. A témában korábban megjelent fontosabb művei: *The Medieval Crown of Aragon: A Short History* (Az Aragón Korona országai a középkorban) 1991., *Tormented Voices: Power, Crisis and Humanity in Rural Catalonia, 1140–1200* (Megkínzottak hangjai: hatalom, válság és emberiség a vidéki Katalóniában) 1998., *Cultures of Power: Lordship, Status and Process in Twelfth-Century Europe* (A hatalom kultúrái: uralom, státusz és bíráskodás a tizenkettedik században) 1995., *Medieval France and her Pyrenean Neighbours: Studies in Early Institutional History* (A középkori Franciaország és szomszédjai a Pireneusokban: Tanulmányok az intézmények korai történetéről).

A legutóbbi, több mint hatszáz oldal terjedelmű írásában Bisson vitába száll egy több évtizedes nézetrel, amit még Charles Homer Haskins fogalmazott meg 1928-ban megjelent *The Renaissance of the Twelfth Century* (A tizenkettedik századi reneszánsz) című nagy hatású könyvében. Eszerint a tizenkettedik század a középkor azon nagy százada, amely a tanulás, a hitélet

megújulása mellett a kormányzás megújulásának korszaka is volt. Ennek a nézetnek olyan jelentős követői akadtak a huszadik században, mint Heinrich Mitteis, R. W. Shouthern vagy Joseph R. Strayer. Bisson az ő elképzelésükkel száll vitába, amikor a tizenkettedik századi Európát egy hatalmi és társadalmi válságtól szenvedő kontinensként mutatja be. Földrajzilag Bisson vizsgálódásainak fókuszában az általa jól ismert, sokat kutatott Hispán félsziget keresztény államai, a Pireneusok északi térsége, Anjou, Flandria, Aquitánia, a Capeting Franciaország, ezenkívül a Bajor Hercegség, a Szász Hercegség, Lombardia és Szicília, valamint a pápai állam állnak. Mindegyik vizsgált régióban ugyanannak a válságnak a tüneteit ismeri fel Bisson. Nézete szerint a tizenkettedik században – a gazdasági és demográfiai növekedés ellenére – a kontinens társadalmi egy súlyos válság terheitől szenvedtek. Ennek a válságnak a legnyilvánvalóbb tünete az elharapódzó erőszak volt.

Bisson úgy tartja, hogy a válság valójában a hatalom gyakorlásának krízise volt, amelyet a korszak társadalmi és gazdasági folyamatainak következményének tart. Ennek elsősorban azért van jelentősége, mert azon a határozott állásponton van, szintén Haskinsszel ellentétben, hogy a tizenkettedik század előtt, de még a tizenkettedik században sem beszélhetünk Európában kormányzásról mint hatalomgyakorlási módról. Hiányzik az a politikai közeg, amin belül az megvalósulhatott volna. Ehhez ugyanis szerintem arra van szükség, hogy a hatalmat gyakorlók valamennyire is jól argumentált módon ellensúlyt tudjanak képezni egymással szemben, ugyanakkor egymás kölcsönös elismerése és kompromisszumokra kényszerítése révén stabil keretet hozzanak létre. Bisson szerint akkor beszél-

hetünk kormányzásról, ha a hatalom gyakorlása a kereteken belül mozog. A hatalom gyakorlásának tizenkettedik és a korábbi évszázadokban gyakorolt formáját angol kifejezéssel *lordship*-nek nevezi, amelyen leginkább személyhez kötött, kizárólagosságra törekvő, elnyomó vagy kizsákmányoló uralkodást ért. Erre az utóbbira rendszerint az *exploitative lordship* kifejezést használja.

Az uralkodók és az egyszerű várurak is az általuk birtokolt területek alávetőiként jelentek meg, akik fegyvereseik révén tartották hatalmukban a lakosságot, és saját céljaikra használták ki a terület erőforrásait. Ezt mindaddig viszonylag zavartalanul tehették, amíg a követeléseikkel nem fosztották ki és fizikailag nem fenyegették az általuk adóztatottakat, valamint képesek voltak védelmet biztosítani más fegyveresekkel szemben. Ennek az egyensúlynak a megbomlása tapasztalható a tizenkettedik században. Az elharapózó erőszak és fosztogatás – amint azt a szerző állítja – a fegyverforgatók számának jelentős növekedésének következménye. A fegyveresek megnövekedett száma egyrészt a kor általános demográfiai trendjébe illeszkedik, hiszen Európában ebben az időszakban jelentős népességnövekedés következett be, másrészt társadalmi változásokat is jelez. Európa hegyvidéki területein sorra épülnek új várak, erődök. Az Alpok, a Pireneusok, a Francia-középhegység vagy éppen a Harz-hegység vidékei alkotják az új fegyveresek és az új típusú hatalmaskodás megjelenésének területét. Ezek a hegységek azok, ahol először az előző század második felében kezdenek el szaporodni az erődítmények, és válik meghatározóvá egy olyan társadalmi csoport, amely magát lovagnak vagy úrnak nevezi, és hegyvidéki erősségeiből tartja uralma alatt és rendszeresen fosztogatja a környező településeket. Származásukat tekintve megtalálhatók közöttük az európai nemesség fiai éppúgy, mint az újonnan feltörekvő, ismeretlen származású korabeli *self-made man*-ek. Közös bennük, hogy saját erejükre támaszkodva igyekeznek megvetni a lábukat

egy-egy vidéken, és sarcolásból, fosztogatásból fenntartani magukat. A hasonló karrierre vágyó, feltörekvő fegyveresek gyakran szegődtek egy-egy sikeresebb lovag kíséretébe, és amolyan fosztogató bandákként tevékenykedtek. Innen, a hegyek közül Európa sík vidékeire is kiterjesztették tevékenységüket, és nyomukban elharapódzott az erőszak. Bisson közül egy meglehetősen szematikus térképet ennek elterjedési irányairól. (63. old.)

Az európai uralkodók sokáig nem találták az erőszakhullám ellenszerét. Sőt, tekintélyük, uralkodói pozíciójuk is komoly csorbát szenvedett a feltörekvő konkurenssekkel szemben. Bisson szerint ennek egyik legnyilvánvalóbb jele a hatalmi hierarchia csúcsán álló személyek erőszakos halála. 1127. március 2-án Jó Károly flandriai gróftól saját kápolnájában fegyveresek meggyilkolták. A szerző ezt a gyilkosságot – és Thomas Becket 1170-ben hasonló körülmények között történt megölését – nem politikai tetteknek, hanem rivális nagyurak egymás közötti leszámolásának tekinti. A szerző szerint Becket és a király közötti ellentét politikai feloldásának lehetősége egyáltalán nem merült föl. Álláspontja szerint az érsek, II. Henrikhez hasonlóan a saját pozíciójában kizárólagos úrnak tekintette magát, és hatalmát hagyományos módon korlátozhatatlanként képzelte el. Becket halála ebből a szemszögből vizsgálva azt mutatja, hogy a politikai keretek hiánya a társadalom legfelső rétegei számára is komoly negatív következményekkel járt. A határok közé szorított és az érdekeltek szélesebb körére támaszkodó hatalmi struktúra létrehozása azonban mégsem merült fel a hatalom birtokosai részéről. Hiszen sem fogalmakkal nem rendelkeztek ezzel kapcsolatban, sem precdens nem állt előttük.

A hatalom politizálódása és az uralkodás átalakulása kormányzássá mégis a tizenkettedik században vette kezdetét. És végső soron ez jelentette a válság megoldásának kulcsát. Katalónia az első európai állam, ahol Bisson ki tudja mutatni ezt a folyama-

tot. Itt szintén egy gyilkosság volt, ami I. Alfonzt, Provance és Barcelóna grófját és II. Alfonz néven Aragónia királyát az országán belüli béke megteremtése érdekében arra kényszerítette, hogy a rivális nagy urakkal keresni kezdje valamilyen megállapodás lehetőségét. 1171-ben ugyanis merénylet áldozata lett Hugo de Cervelló metropolita, Alfonz mentora. Az ifjú királyt az új érsek és egyben pápai legátus, Guillem de Torroja is arra ösztönözte, hogy megoldást találjon a válságra. Alfonz 1172 júliusában Perpignanba utazott, hogy biztosítsa Roussillon szabad embereinek és báróinak hűségét. Néhány hónappal később visszatért, és kibocsátott egy oklevelet a békéről és a fegyvernyugvásról Rousillon-ban. Az ehhez hasonló tartalmú oklevelek nem voltak ritkák a korabeli Európában, ez azonban mégis különbözik a többi hasonlótól. Alfonz azt írja benne, hogy „Roussillon grófság minden bárójával, valamint az udvarom sok mágnásával és bárójával” folytatott megbeszélés és vita után „a fent említettek hozzájárulásával és közös elhatározásából” került sor az oklevél kiadására. (502. old.) Először történt az, hogy egy uralkodó nem pusztán udvartartásának szűk tanácskozása után, hanem egy grófság báróival vagy legalábbis egy jelentős részükkel megállapodást köt a béke megteremtése és megőrzése érdekében. Néhány héttel később Alfonz egy az előzővel lényegében megegyező oklevelet bocsátott ki, már nemcsak Roussillon, hanem valamennyi katalán nyelvű tartománya részére. Ez az oklevél csak tizenegy bárót sorol fel, akik együtt esküdtek fel a királlyal a béke megőrzésére. Bisson szerint ez a két jelentős oklevél egyértelműen kormányzati intézkedésnek tekinthető. Azért szerkesztették őket, hogy általuk a király beavatkozhasson az összes tartomány hatalmi viszonyaiba, hogy védelmet próbáljon nyújtani az ott élőknek a felettük hatalmaskodók ellen. Az első oklevél, amely biztosította számára az ítélkezés jogát, nem tett különbséget a béke megsértői között. A második, Fondarellában kiadott oklevélből kimaradt a parasztok

lakhelyeinek lerombolására vagy felégetésére vonatkozó tiltást, ugyanakkor új cikkelyeket is tartalmaz: így kizárja a békéből a lovagok cserbenhagyóit. Ezeket módosításokat Bisson akként értelmezi, hogy a bárók érvényesíteni tudták kicsinyes érdekeiket, hogy a parasztok kárára folytatott életvitelüket fenntarthassák. A továbbiakban a szöveg minden másolatán feltűnik ugyanannak a tizenegy bárónak a neve, akik Fondarellában csatlakoztak a király esküjéhez.

1188 augusztusában Alfonz király újra összehívta az előkelőket Gironába, hogy megújítsa a békét. A huszonhárom cikkelyből álló oklevélben a király ígéretet tesz arra, hogy vikáriusainak csak katalánokat fog jelölni, és nem vet ki adót a béke megőrzésének támogatására. Emögött az ígéret mögött nemcsak a királlyal szemben álló bárók nyugtalansága állt, hanem azoké is, akik a királyt támogatták, akik attól tartottak, hogy királyságának előkelőit mellőzi az udvarában. Éppen ezért ellenálltak a királynak, hogy megújítsák vele a békét. 1192-ben Alfonz ismét összehívta Katalónia főembereit, hogy megerősítsék a régi program lényegi pontjait egy újrafogalmazott, rövidített oklevélben. Ez utóbbi mentességeket és engedményeket tartalmazott a püspöki-vikáriusi hadakkal szemben. A béke kérdése tehát végérvényesen politizálódott, megnyitva az utat a politikai alkuk révén történő hatalomgyakorlás, a kormányzás előtt. A Katalóniában végbemenő folyamatokat legkorábban Angliában követték hasonlóak, amelyek végül a Magna Charta kibocsátásához vezettek. Bisson egyértelműen úgy véli, hogy az említett változások, az új kormányzási technikák elterjedése a katalán és az angol társadalmat érintette a legmélyebben.

A *The Crisis of the Twelfth Century* kivételes alapossgggal megszerkesztett könyv. Bisson minden fellelhető, a témához kapcsolódó forrást és szakirodalmat felhasznált megírásához. Olvasásakor betekintést nyerhetünk az általa bemutatott régiók hétköznapi történelmébe éppúgy, mint a kor ural-

kodói előtt álló gazdasági és pénzügyi kihívásokba. A könyv mégis azért tarthat számot komolyabb érdeklődésre, mert egy fogalom megszületésének anatómiáját nyújtja. Bár a kormányzásról kialakított álláspontja vitára serkentő és nem általánosan elfogadott, mégis fontos mű lehet nem csu-

pán a medievisták, hanem az újkori politikai fejlődés gyökereire kíváncsi kutatók számára is.

SZÁSZ PÉTER